

**СПАС ОД ЗАБОРАВ (Борис А. Панделишев и
Лидија Дикова, *Моносџишово и моносџишовчани*,
Општинска матична библиотека Благој Јанков -
Мучето - Струмица, Струмица, 2004)**

Авторскиот тим Панделишев и Дикова во монографијата *Моносџишово и моносџишовчани* низ текст и фотографија ги документираат „историјата, обичаите, приказните и сеќавањата“ за селото и за луѓето од ова село. „Монографијата содржи историско-хронолошки приказ на настаните во минатото на Моноспитово, почнувајќи од моментот кога за прв пат се споменува селото, легендата за постанокот на Моноспитово, за неговата поранешна и денешна локација, за првата христијанизација на населението и слично“.

Разгледуваниот стручен труд е поделен на 24 челости, на кои им претходат Посвета и Транскрипција на македонската азбука. Имено, како олеснување за корисниците на монографијата кои го зборуваат англискиот јазик македонската азбука е транскрибирана на англиското писмо, а секоја македонска фонема е илустрирана со пример од англискиот јазик. Трудот е збогатен со паралелен превод на англиски јазик, направен од проф. д-р Кирил Панделишев и од неговата сопруга г-ѓа Пени Ли Панделишев, што овој труд го прави достапен на голем број читатели, а, особено, на корисниците од странство. Пошироки димензии на трудот му даваат големиот број објавени фотографии во боја од Димитре Ставрев во функција на текстуалниот дел.

Во Предговорот авторите ја објаснуваат идејата за оваа монографија, што се зародила меѓу нашите иселеници во Америка, за потребата од „учебник за многу луѓе надвор од Моноспитово и Македонија“. Образложени се постапките при изработката на оваа монографија, нејзиниот опфат, благодарноста упатена до институции и до поединци и генералии за нејзината донација.

Во Краткиот вовед за Моноспитово и за Струмичката Котлина се дава местоположбата на Струмичката Котлина, во чии рамки се наоѓа Моноспитово, кое лежи во нејзиниот централен дел. Освен границите на населбата се дава и нејзината патна мрежа. Приложени се и четири мапи за положбата на Моноспитово во Струмичката Котлина, на Балканскиот Полуостров, во Европа и во светот. На фонот на целокупната историја на Балканот и на Македонија се осветлуваат историските настани сврзани за овој регион, следствено и за Моноспитово.

Врз основа на преданија авторскиот тим забележува дека „првата местоположба на селото била кај манастирот во месноста Атанас-Донова Чешма“. Во потрага по подобри животни и безбедносни услови жителите се преселиле во месноста Комитска Корија. Подоцна се населиле во месноста Скубиврат, но неволјата ги одвела во месноста Селиште. Преданието зборува дека првите жители на сегашната локација се доселиле во XVII век. Името на селото авторите го поврзуваат со грчките зборови *моно сѝиши*, што значи еедна куќае.

Од поважните историски настани авторите ги регистрираат: изградбата на православната црква, завршена во 1838, а осветена во 1858 година; отворањето на првото евангелиско училиште во 1890 година; престојувањето на американската евангелиска мисионерка мис Елена Стон во 1898 година; престојот на големиот македонски револуционер Гоце Делчев во Моноспитово, како и престојот на познатиот комитски војвода Крсто Ѓорѓиев - Новоселски, кој загинал во Моноспитово.

Од природно-географските карактеристики се наведува податокот дека „селото е со надморска височина од 196 метри, а југоисточно од него во близина на Ѓољот се наоѓа најниската точка на Струмичката Котлина од 193 метри надморска височина“. Во поглед на етничкиот состав се наведува податокот дека според пописот во 1994 година во селото имало 410 домаќинства со 1872 жителя, од кои, освен еден Србин, сите се Македонци, а според расположивите податоци од 2001 година Моноспитово имало 442 домаќинства со 1902 жителя. Во однос на писменоста се наведува непријатниот податок дека имало 65 неписмени лица, постари од десет години. Според пописот од 1999 година работоспособни биле 1078 лица. Од нив 268 биле земјоделци, 58 биле вработени во различни дејности, а 40 биле вработени во повеќе европски држави. Се наведува и податокот дека во селото имало дваесет деловни објекти, од кои најголем број биле колонијални продавници. Со по еден објект биле претпријатието за мебел, претпријатието за сечење дрва и пекарницата. Селото располагало со над 752 хектара обработливо и со над 200 хектари необработливо земјиште. Тоа е распоредено во пет маала, и тоа: Горна Маала со 61 куќа и 262 жителя, Бесистен Маала со 107 куќи и 437 жители, Средна Маала со 43 куќи и 193 жители, Онџиева Маала со 108 куќи и 464 жители, и Чифлик Маала со 123 куќи и 564 жители. Треба да се спомене и фактот дека одделни географски податоци и бројот на населението се предадени и табеларно.

Во поглед на климата е посочено дека таа е поволна за одгледување на интензивни индустриски и градинарски култури, бидејќи годишната сончева светлина изнесува 2372 часа, а од обработливата почва најмногу се ниви од прва до трета класа. Меѓутоа, „водите и мочуриштата, комбинирано со ниското ниво на медицинска помош со години биле

лежиште и извор на разни заразни болести со епидемичен карактер, особено на болеста маларија“.

Осврнувајќи се на историјата на Македонија, авторите зборуваат и за историските настани, поврзани за Струмица, односно за Моноспитово. Покрај многубројните фотографии и илустрации, како што се фотографиите и илустрациите на: Цар Самоил, Битката на Беласица, Волкашин, Мапата на Отоманската империја во 1539 година, Даме Груев, Ѓорче Петров, Гоце Делчев, Групната фотографија на Ѓорче Петров, Никола Малешевски и Гоце Делчев, Димо Хаџи-Димов, Јане Сандански, Уставот на ВМРО, Заклетвата на ВМРО: Слобода или смрт, Печатот на ВМРО: „Слобода или смрт“, Шифрираното писмо на Гоце Делчев, Христо Чернопеев на состанок со селаниите - 1902 година, Крушево во 1903 година, Картата на активностите за време на Илинденското востание во 1903 година, Хероите на Илинденското востание: Питу Гули, Питу Гули со двајца војводи, Никола Карев, Четата на Гоце Делчев - 1903 година, Гоце Делчев со пријатели - 1903 година, Комити печат леб - 1903 година, Комити при секојдневна работа - 1903 година, се наоѓа илустрација од Житието на светите 15 маченици, и, особено, важната фотографија од фреската на „Свети петнаесет“ во Православната црква „Свети Константин и Елена“ во Моноспитово.

Од историски аспект важно е да се одбележи престојот на Гоце Делчев во Моноспитово во 1900 година и неговото објаснување на целта на Организацијата. Имено, дека идејата за ослободувањето првин требало да проникне во душата на секој Македонец, а дури потоа да се крева востание, без да се чека помош однадвор. Авторите ги проследуваат и настаните поврзани со формирањето на првиот Местен народноослободителен одбор на 23 март 1944 година, чиј претседател бил Панчо Дрвошанов, и со учеството на 76 моноспитовчани во Народноослободителната борба. Во оваа целост се дава и хронологија на најважните настани во македонската историја.

Важен придонес за духовниот живот на моноспитовчани имала црквата. Православната црква „Свети Константин и Елена“ почнала да се гради во 1832 година, а била осветена дури во 1858 година. Евидентирани се имињата на деветмина свештенослужители. Од домаќинствата најмногу се православни; 65 домаќинства припаѓаат на евангелско-методистичката црква, а 10 домаќинства припаѓаат на евангелската црква, формирана во 2000 година. Развитокот на протестантската црква во Моноспитово се поврзува со настанот што се случил во 1886 година кога 40 селани од Моноспитово и од Муртино биле одведени во солунските затвори. Со оглед на фактот што затворениците ги посетувал англискиот конзул, давајќи им морална и материјална поддршка, по враќањето моноспитовчани станале протестанти. За ширењето на протестанството

придонело и отворањето на Евангелистичката црква во Струмица во 1890 година, што ја посетувале и голем број мисионери, меѓу кои и мис Елена Стон. Втората евангелистичка црква во струмичкиот регион била формирана во Моноспитово. Во селото, исто така, во 1890 година било отворено и основно протестантско училиште.

Големо внимание авторите посветуваат на прашањето поврзано со Моноспитовскиот Ѓољ, чија површина изнесува околу 284 хектари. Долг е четири, широк два километра, а длабочината на водата изнесува до четири метри. Во 1947-1948 година бил направен првиот појасен канал за прифаќање на водите од Беласица, а вториот чекор за заштита од поплави бил направен со прекопувањето на Моноспитовскиот Канал. Моноспитовскиот Ѓољ е обраснат со трска, рогоз и шамак. Во неговите води имало разновидна риба: штука, линеж, клен, крап, црвеноперка и др., а над нив се вишнееле големи јата диви птици: шатки, гуски, лерии и др. Авторите со носталгија го опишуваат поранешниот начин на самоконтрола на Ѓољот. Имено, рогозот и трската се жнееле по Илинден, а ловот најактивен бил од октомври до април. Се опишува процесот на правење рогозини и леси од што егзистирале моноспитовчани. „Нема никакво сомневање дека Моноспитовскиот Ѓољ со години бил еден од главните извори за животна егзистенција на многу жители“. Во Моноспитовскиот Ѓољ расте и папратот *osmunda regalis*, загрошено растение, заштитено со закон од уништување.

Со одводнувањето на мочуриштето биле создадени нови плодни површини. Меѓутоа, „придобивката на обработлива земја за селото и селаните беше минимална, а загубата од ловот и риболовот кои беа главен спорт и извор за храна, се трајни загуби“.

Негативна појава од постоењето на Ѓољот е тоа што тој е погодно место за размножување на комарците, кои ја пренесуваат болеста маларија. Поради таа опасност уште во 1925 година во Моноспитово била изградена антималарична станица. По Втората светска војна била преземена широка акција за уништување на комарците. Но, поради недоволното познавање на карактеристиките на оваа болест, по 1952 година маларијата повторно зела широк замав. Со помош на Светската здравствена организација од 1959 до 1964 година, кога бил евидентиран последниот заболел од с. Банско, маларијата е искоренета.

Авторскиот тим Панделишев-Дикова детално го опишуваат поранешниот живот на моноспитовчани во однос на стопанството. Од земјоделските култури биле застапени: пченката, тутунот, памукот и афионот. Одгледувале свињи и свилена буба. Одгледувањето свилена буба траело од април до јуни, односно шест недели. Моноспитово одгледувало дури 25 тони свилени кожурци. Но, во 1975 година одгледувањето свилена буба во Моноспитово потполно исчезнува. Друга

важна култура што била негувана во Моноспитово бил тутунот од сортата „јака“. Авторите го опишуваат макотрпниот процес од сеење до балирање на тутунот, кој денес е дел од минатото на Моноспитово. Освен тоа, тие го опишуваат начинот на мелење брашно на воденица, заедничкото јадење на софра, орањето со волови, носењето дрва со коњи или со магариња, богато илустрирајќи ја оваа целост со фотографии од: воденица; вечерање на софра, овде наречена синија; струг со капак; маторка за вода; синија, сукало, и бутима со бутило; орање на земјата со дрвено рало влечено од магаре; воловска кола со две тркала, т.н. аеропланка; двојка кола „аеропланка“ за магарешко влечење; јарем и срп за жнеење жито; опрема за впрегнување коњи за орање со железно рало; самар за магаре и др.

Подобрувањето на економските услови тие го поврзуваат со појавата на раноградинарските култури: рани пиперки, краставици и домати во 1959 година. За наводнување на бавчите се користи вода од артески бунари и од пумпи со помош на мотор. Со појавата на ова производство се наметнала потребата и од пазари. Имено, авторите забележуваат дека од 1960 до 1962 година тоа производство било пласирано единствено во Струмица и во Ново Село со коњи и со магариња. Од 1963 до 1968 година производството било пласирано на пазарите во Радовиш и во Штип со коњски коли. Од 1969 до 1970 година се користела автобуската мрежа и се стасувало до Велес, до Скопје па дури и до Белград. Од 1971 година моноспитовчани почнале да се групираат од пет до десет семејства и да изнајмуваат камиони за превоз на зеленчукот на пазарите во Македонија, Косово и Метохија и во Србија. Со осамостојувањето на Република Македонија тие пазари се затворија, така што сега се бараат нови пазари во Грција и во Бугарија.

Авторите се осврнуваат и на занаетчиството во Моноспитово. Имено, првата фирма во селото била задругата „Илинден“, формирана во 1946 година како трговска задруга со една продавница. Во 1953 година таа преминува во земјоделска задруга. Покрај задругата во селото постоело стопанство, управувано од задругата во Хамзали. Во 1960 година задругата и стопанството се здружуваат. Таа фирма имала 68 работници и персонал. И покрај повољните услови, задругата од своето формирање до банкротирањето во 1995 година била непрофитна. Нови импулси на селото денес му даваат: претпријатието за сечење дрва, пекарницата, претпријатието за мебел и млекарницата.

Современата состојба на Моноспитово ја красат: Фудбалскиот клуб „Моноспитово“, формиран во 1924 година; Домот на културата, направен со материјали и со работна рака од селаните, започнат во 1947, а завршен во 1953 година; фудбалското игралиште, направено во 1948 година, а заградено во 1978 година; електричната енергија, воведена од 1953 година;

патот од Моноспитово до Муртино, асфалтиран во 1973 година со сопствени пари; водоводот направен со сопствени средства во 1984 годин; телефонската мрежа со капацитет од 540 линии; Здравствената амбуланта итн.

Големо внимание авторите му посветуваат на образованието во Моноспитово. Иако тоа постоело и порано, првата училишна зграда во Моноспитово била изградена во 1925 година. Наставата од прво до четврто одделение до 1941 година се изведувала на српски јазик со српски учители, а оттогаш до ослободувањето на бугарски јазик со бугарски учители. Наставата на македонски јазик со македонски учители е од 1945 година до денес, првин во старата училишна зграда, а од 1963 година во новата училишна зграда, кога наставата се изведува од прво до осмо одделение. Споменати се имињата на учителите Васка и Крум Попови, Живка Иванова, Стојан Спасов и Александар Попов, кои дале голем придонес во образованието на моноспитовските деца и кои позитивно влијаеле врз севкупниот живот на моноспитовчани. Денес стотици моноспитовчани се со средно образование, над стотина дипломирале на факултети во различни области, над десет се со магистратура, а тројца се со докторат по одделни науки, кои имаат меѓународен углед, и тоа: проф. д-р Кирил Панделишев, кој од 1984 година се пресели во САД, проф. д-р Ристо Боневски, кој живее во Република Хрватска, и проф. д-р Васил Дрвошанов, кој живее во Скопје.

Од обичаите во монографијата *Моноспитово и моноспитовчани* детално се опишани моноспитовската свадба, којашто траела четири дена, од среда до понеделник, со многу ритуали; моноспитовскиот собор „Свети Константин и Елена“, што се празнува на 3 јуни, кога се одржувале коњски трки, борење во слободен стил, пријатески фудбалски натпревар и натпревари во трчање; прославата на свети Лазар, односно Цветници, што се одржува една недела пред Велигден; престапулката, со којашто се одбележува проодувањето на новороденчињата; седенката, којашто служела за прв контакт на девојките и момчињата без присуство на родителите; погрелката, којашто се состоела во помагање на некое домаќинство во предење памук или волна; лупенката, којашто се однесува на лупењето пченка; кршењето леб на Бадник; Коледе; и Василица (Сурва, Џамала).

Моноспитовската носија, како што забележуваат авторите, се состоела од: каврак етенко шамивче, со кое се приврзувала косата, обично собрана во плетенкие; мумија ецрна шамија, со која се покривал кавракот; фустан, обично црн; поткошула; прегач; ирамче; чорапи, исплетени од волна; и чевли или пандофли (за средовечна жена); а за девојките носијата се состоела од: фустан, извезен со разнобојни мониста или со разнобојни конци, каврак во живи бои, шамија, обично бела или во

различни бои со мониста и со свилени конци, прегач и ирамче во различни шари, чевли или пандофли, гердан и колан. Машката носија била поедноставна. Таа се состоела од панталони и палто од домашно платно, волнени чорапи, опинци, кошула и елек од домашно платно, капа и бела крпа.

Од фолклорното богатство, поврзано со Моноспитово и со моноспитовчани, се нотирали легендите, односно преданијата за Атанас-Донова Чешма, Момина Полјана и за Симиџот.

Ексклузивен дел од оваа монографија претставува целоста посветена на моноспитовските рецепти. Имено, дадени се рецепти за следните јадења: чкембе чорба, мусака од компири, мусака од црн патлиџан, моноспитовски кебапчиња, каварма, пржени пиперки со сирење, моноспитовска салата, бобарник, сарма, сарма од кисела зелка, расолова каша, кромидарник, зелник, баница, бурекот на Пени, качамак (бакардан), Баба-Надиниот рецепт за кокошка со ориз, млеченик и за грклан-сарлија.

Посебна драгоценост на ова дело претставуваат снимените живеалишта на моноспитовчани. Фотографирана е секоја куќа со ознака на семејството, коешто живее во неа. Освен тоа, приложени се две топографски карти на Моноспитово и девет фотографии снимени од хеликоптер од различни страни на селото, со опис на означените објекти. На крајот се дадени референции за семејствата, за куќите и за фотографиите од селото со бројот на страниците. Ваквиот приод е единствен во досегашните монографии што третираат слична проблематика.

Со оваа книга се добива една заокруженост, еден синтетизиран оглед на обработуваната тема од повеќе аспекти. Се дава слика не само за историјата на Моноспитово туку се дава слика „и за природно-географските особини, климата, хидрографијата, етничкиот состав на населението и слично“. Интердисциплинарниот приод при обработката на оваа материја барал од авторите познавања на повеќе области: историја, географија, етнологија, фолклористика, лингвистика итн. Значењето на оваа книга допрва ќе расте, затоа што таа е спас од заборав на голем број личности, на значителен број настани, на еден начин на живот што безповратно исчезнува пред налетот на новото време. Оваа монографија е своевидна сага за моноспитовчани, чија материјална и духовна култура се меморирала низа векови, за да биде фиксирана во писмен облик дури денес. Со еден збор, монографијата *Моноспитово и моноспитовчани* од Панделишев и Дикова е драгоцен, уникатно дело во македонската историографија.

Васил ДРВОШАНОВ